

TAR GABRIELLA-NÓRA – EGINALD SCHLATTNER*,**

„A kút másként csobog itt, az idő másként pörög”

Tar Gabriella-Nóra beszélgetése Eginald Schlattner erdélyi szász íróval és evangélikus lelkésszel

Tar Gabriella-Nóra (T. G-N.): 2022 májusának végén *Ön a szebeni Társadalom- és Humán Tudományok Kutatóintézetében (Institutul de Cercetări Socio-Umane) olvasott fel új, még kiadatlan regényéből. A regény címe Brunntentor, cselekménye*

* Tar Gabriella-Nóra színház- és irodalomtörténész a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. E-mail: gabriella.tar@ubbcluj.ro

** Eginald Schlattner 1933. szeptember 13-án született Aradon. Gyermekkorát Szentkeresztbányán, ifjúságát Fogarason töltötte, majd Brassóban érettségizett 1952-ben. 1957-ben egyetemi hallgatóként elítélik egy politikai perben; szabadulása után tégláégető munkásként, majd egy bányászati állami gazdaságban, ezt követően pedig egy vasútépítő telepen dolgozik a Nyugati-Kárpátokban. Csupán 1969-ben fejezheti be hidrológiai egyetemi tanulmányait, de 1973-ban végül feladja a biztosnak látszó mérnöki pályát, hogy teológiát tanuljon. 1978-tól evangélikus lelkészként Veresmarton él, 1991-től mindmáig börtönlelkészként is tevékenykedik.

„Erdélyi trilógiája” az 1989-es romániai fordulatot követően a bécsi Paul Zsolnay Kiadó gondozásában jelenik meg: *Der geköpfte Hahn (Fejvesztett kakas, 1998)* című regényében, amely egyetlen napon, 1944. augusztus 23-án játszódik, a II. világháború időszakát, illetve az erdélyi szász közösség nemzetiszocialista tapasztalatait örökíti meg; a *Rote Handschuhe (Vörös kesztyű, 2001)* című börtönregényében Schlattner saját vizsgálati fogságának önmagával is kíméletlenül őszinte történetét írja meg; *Klavier im Nebel* című családregényében (2005) egy román-szász szerelmi történet kapcsán a romániai államosítás és kollektivizálás 1948–1955 közötti időszakát ragadja meg.

További művei: 2012, két elbeszéléskötet: *Mein Nachbar, der König, verlassene Geschichten; Odem* (Schiller Kiadó, Szeben). A ludwigsburgi Pop Kiadónál megjelent művei: 2018: *Was-serzeichen, ersonnene Chronik* (2020: 2. kiadás); 2020, román nyelvből fordított életútinterjú: *Gott weiß mich hier*; 2021, két kisregény: *Drachenköpfe, Schattenspiele toter Mädchen*.

Nemzetközileg is jelentős irodalmi életművét, illetve hazája iránti elkötelezettségét elismerve a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem az evangélikus lelkészirónak 2018 novemberében díszdoktori címet adományozott. 2004-ben az Osztrák Köztársaság Érdemrendjének 1. fokozatát, 2021 júniusában a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjét vehette át.

Saját életútja és regényei révén Eginald Schlattner olyan létformát testesít meg és közvetít irodalmilag, amelyben az önazonosság megőrzése szervesen összekapcsolódik a mássággal szembeni tisztelettel.

Szentkeresztbányán (Mina Sfânta Cruce, ma Vlăhița-hoz tartozik) játszódik, és életrajzi ihletésű. A felolvasott szöveg egy gyermekszerelemről szól, amely egy száz fiúcska, a történet mesélője és egy magyar, Irénke nevű kislány között szövődik. Hogyan függ össze ez az új, időközben az Ön kiadójának előterjesztett regény a saját életrajzával?

Eginald Schlattner (E. S.): Mint valamennyi irodalmi produkcióm, a leírtak lényegesen kapcsolódnak az életrajzomhoz. Minden, amit ezekben a terjedelmes, 400-600 oldalnyi regényekben rögzítettem, rendelkezik a lényében, a bensejében egy olyan maggal, amely az életrajzban gyökerezik. És ez érvényes ezen legutolsó történetre is a szentkeresztbányai gyermekkori emlékekről, amelyeket itt kibontok. Ez magyarázatra szorul, úgy vélem.

Aradon születtem 1933-ban. 1936 és 1940 között olyan vidéken éltünk Erdély keleti részén, amelyet magyarul Udvarhelyszékként ismernek, és nálunk szászoknál Székelyföldnek hívnak. Román szót ott nem lehetett hallani, csak a postán volt olvasható a Poșta Română (Román Posta) felirat.

A bécsi döntést követően költöztünk el onnan, amelyet a románok „Bécsi Diktátum” néven tartanak számon, és amely révén Erdélyt gyakorlatilag átlósan kettéosztották. Ez az 1920-as trianoni békeszerződés egyfajta korrekciója volt, amelynek köszönhetően Magyarország visszakapott Erdélyből részeket.

Hároméves koromtól hét éves koromig Szentkeresztbányán laktam. Édesapám tisztviselő volt a még mai is ismert Vlahicai Vaskohászati Üzemben (románul: Uzinele de Fier Vlăhița). A Székelyföld számomra olyan meghatározó volt, hogy én, aki anyanyelvemben, családnyelvemben, illetve közösségi és népnyelvként a német nyelvre vagyok utalva, egy szempillantás alatt megtanultam magyarul, mégpedig gyakorlatilag az utcán. Ez bizonyosan azzal függ össze, hogy a magyar nyelv a családjunkban egyfajta szerves jelenléttel bír. Noha nálunk otthon németül beszélünk, a magyar nyelv rejtett módon a gyermekkorom óta jelen volt a környezetemben.

Így például Budapest! Ez a szó jelen volt a mindennapokban. Ott született édesanyánk, noha erdélyi német és Goldschmidtnek hívták. Nagymamám, az ő édesanyja egy régebbi magyar nemesi családból (1467) származik, nevük Sebess de Zilahi vagy magyarul Zilahi Sebess. A szüleim egymással magyarul beszéltek, ha nekünk, gyermekeknek valamit nem kellett értenünk. A cselédlányok magyarok voltak, a szomszédok mindenütt magyarok. Ezzel magyarázom, hogy alig érkezünk meg a Székelyföldre, én ezzel a sebességgel meg is tanultam magyarul, és a magyar „cipcerkerti fiúkkal”¹ nagyon jól meg tudtam érteni magam.

T. G-N: *Kik voltak a „cipcerkerti fiúk”?*

E. S.: Az utcagyerekek, akikbe az ember belébotlott, amint kilépett a házból. Mi házban laktunk tágas udvarral, amely a kerttel folytatódott. Ezt követte a mező, majd rögtön az erdő. Alig értünk a mezőre, rögtön a „cipcerkerti fiúkkal” voltunk együtt.

¹ A megnevezés a német interjúban is magyarul hangzott el – T. G-N. megjegyzése.

Hogy „cipcerkerti fiúk”-nak hívták őket, a fiúk a Szepesből, noha minden vonatkozásban magyarok voltak, azzal magyarázható, hogy a 18. században a mai szlovákiai Szepességéből hoztak munkásokat ebbe a vasműbe. Akik ugyan elmagyarosodtak, de a nevük megmaradt. Ebben a gyárban csak a tisztviselők voltak németek.

T. G-N: *Az Ön szülei mindketten tökéletesen beszéltek magyarul, ha jól értem. Ez annak idején a normalitás volt vagy inkább a kivétel?*

E. S.: Ez annyiban volt a normalitás, hogy 1918–1920-ig állampolitikailag Magyarországhoz vagy a császári és királyi Monarchiához tartoztunk. Budapest számunkra azután is az ideális főváros maradt. És Bukarest, amely földrajzilag mindenképp közelebb feküdt – csak a Kárpátokon kellett átkelni, s máris Bukarestben volt az ember – számunkra az abszolút külföldet jelentette. Ez szinte mindmáig így maradt, noha 1920, tehát Trianon után Bukaresthez tartoztunk. Budapest és Bécs sokkalta szomszédosabbak voltak világszerte, országként, nyelvileg, kulturálisan, felekezetiileg.

T. G-N: *2021 júniusában Önt a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjével tüntették ki, s ezen alkalomból három nyelven is beszédet mondott. Magyar nyelvű beszédében Ön egyrészt a „homo transilvanicus”-t, másrészt a marosvécsi Helikon íróit említi. Miért olyan fontos Önnek ez a két fogalom?*

E. S.: Először is az ifjúkoromat egy viszonylag kis városban töltöttem, Fogarasban, amely 1940 után román maradt. És ahol magától értetődő volt, hogy az ember mindhárom „helyi nyelvet” beszélte. Fogarasban a románok, magyarok, szászok, akár az örmények és zsidók is, számszerűleg relatíve kevesen voltak. Így az egyes népcsoportok nem tudtak etnikusan hermetikus közösségekként különválni (mint Szebenben vagy Kolozsvárott).

Már a kései gyermek- és ifjúkorom Fogarasában belém vésődött a következő: mindenki beszélt az ún. „helyi nyelveket”. A szüleim amúgy is, de a románok és a magyarok és a többiek is. Abban a pillanatban, amikor a nyelvi határok folyékonnyak voltak, a nemzetiség már nem jelentett határt, amely téged elválaszt másoktól. A saját nyelved, az anyanyelv csak egy vonal volt, amely megmutatta, hogy te más vagy, mint a másik, de nem úgy, hogy most hirtelen a másikat ki kelljen rekeszteni az élethezből.

T. G-N: *1989/1990 cezúrát jelent az erdélyi szászok történetében, mivel rögtön a fordulatot követően – a korábbi kivándorlások lezárásaként – bekövetkezett az erdélyi szászok tömeges exodus, amely Erdély Ön által leírt multiethnikus kultúrterében hiátust eredményezett. Ön miért maradt itthon, miért nem vándorolt ki?*

E. S.: Tömeges exodus! Ez a kérdés az itthon maradás okairól teljesen jogos. Azonban szinte alig válaszolható meg.

Mondjuk úgy: az erdélyi szász közösség erőssége évszázadokig abban állt, hogy minden egyes tagja esetében a szomszédságok határozták meg, hogy az egyénnek mi a kötelessége és teendője a közösség érdekében. A szomszédságok az egyház

paraliturikus intézményének számítottak, amelyek az egyént szigorúan kötelező szabályozások, „törvények” révén a bölcsőtől a koporsóig kísérték. „Ez itt a törvény.” A haldokló tudta, ki ássa ki a sírját, és ki van soron, hogy a koporsóját vigye. A gyermekágyas asszony tudta, melyik anyáknak kell pelenkát hozniuk.

De éppen ez lett a veszünk. Hogy az egyén azt teszi, amit mindenki tesz. Ha mindenki elmegy, megyek én is! Még akkor is, ha nem állt szándékában. Egyik magával húzta a másikat. Megjegyzem: akik hanyatt-homlok elmentek, nem voltak gazdasági menekültek! Az elmentek házat és telket hagytak hátra, hűtőszekrényt és színesétvét, autót és gyerekkocsit. Kiadták a kezükből a földbirtokot, amelyet 1150 körül a bevándorláskor parcelláztak fel. Ön rólam személyesen kérdez: Miért maradtam, miért nem mentem el? Itt egy teológiai választ kell és tudok adni, amely egy tagadás formájában artikulálódik.

Nem dicsekedhetem azzal, hogy tudom, Isten mit akar tőlem. De nagyon sokszor tudom, Isten mit nem akar tőlem.

Amit komolyan veszek.

Amikor mindenki elment, világosan tudtam: Isten nem akarja, hogy elmenjek.

Mint mondtam, honfitársaim szinte ezerévnyi ittlét után a diktatúrát követő egyetlen nyár során hangtalanul kiléptek a történelemből. Én késői hivatást kaptam, csak negyvenöt évesen lettem lelkész. Így számomra hatalmas sokk volt, amikor tizenhárom év után, a megbízatásom teljében gyakorlatilag közösség nélkül maradtam. Még a család is elment.

Én maradtam.

De akkor azt kívántam: Ha Isten azt akarja, hogy maradjak, akkor Isten adjon nekem megbízásokat, amelyek révén bebizonyosodik, hogy a döntés helyes volt, mi több: Isten akarata.

Megtörtént. A megbízatás távol eső utakon érkezett. Isten fantáziája meghaladja a képzelőerőnket.

Börtönlelkészi megbízást kaptam a teljes ország területére szólóan, s ez vagyok 1991 óta. És hét regényem született, amelyekben az életrajz krónikává válik, s amelyeket kivándorlóként soha nem tudtam volna megírni.

T. G.-N.: *Nemde, pontosan! Egyikét ezen megbízatásoknak például az Ön irodalmi alkotásaiban ismerem fel. Az írásban, amelyet Ön – amint mondja – a fordulat után kétségbeesésében kezdett újra. Feltűnő a regényeiben, hogy Erdély nagyon fontos szerepet játszik az Ön számára. Hol helyezi el saját életművét irodalmilag?*

E. S.: Különbséget tennék a külső, idegen megítélés (Fremdbestimmung) és az önmeghatározás, önelhelyezés (Selbstverortung) között.

A háborút követően az itteni német megnyilvánulásformákra meghonosodott egy fogalom: „romániai német”. Ennek az első bökkenője az, hogy románul nem is létezik erre kifejezés.

Ezzel irodalmi alkotásaim be is skatulyázódnak: A szövegek a romániai német irodalomhoz tartoznak. Fiat, legyen!

Továbbá: Nem talál, ha azt hallom, román író lennék, aki németül ír (létezik ilyen, de én nem tartozom ide!).

Rossz, amikor szerzőként német románként tartanak számon.

A románok fogalmazzák ezt meg a legpontosabban: „scriitor sas din Transilvania de expresie germană” – németül író erdélyi szász szerző.

Egy rövid és remek francia megfogalmazás a leginkább kedvemre való: „Ecrivain allemand de Roumanie” – német író Romániából.

Az önmeghatározás értelmében a szövegeimről:

Erdélyi német irodalom.

És magamról:

Erdélyi német író.

Hivatalosan azon 19 nemzetiség egyikéhez tartozom, amelyeknek Romániában hivatali státuszuk van: „német etnikai eredetű” („de origine etnică germană”).

T. G-N.: *Milyen sajátos jegyei voltak/vannak Ön szerint az erdélyi, bánági, bukovinai német irodalomnak, illetve szellemi életnek az össznémeten belül?*

E. S.: Esetleg az említett régiók szerint kellene differenciálni. És főképp a két háború közötti időszakra nézve.

Közös jegynek tűnik nekem az, hogy kiváló vidéki irodalmakról beszélünk, minden bizonnyal saját súlypontokkal, amelyek mindenike azonban mind kezdeményezéseiben, mind továbbélésében az össznémet nyelvterületen belül szalonképes (eltérően az oroszországi német irodalomtól, amely mind formai, mind stilisztikai értelemben megragad helyi szinten).

Miközben úgy vélem, hogy elsősorban Bukovina remekel abban, hogy gazdagítania sikerült az össznémet irodalmat. Persze, a koronatartomány földjeként direkt kapcsolattal rendelkezett a fővárossal, Béccsel. De főképp a zsidó műveltségi és nyelvi elemnek köszönhetően; számtalan nevet említhetnénk itt.

Történelmileg Erdély következik hasonló minőséggel, mégha eltérő tematikával is. A Bánág és Bukarest abban az időben inkább efemerebben képviseltetik magukat.

T. G-N.: *Hogyan jellemezné a németek szellemi életét régiók (Erdély, Bánág, Bukovina) szerint?*

E. S.: Bukovina éllóvasnak tűnik számomra a zsidó származású művelt polgárságával, amelynek „anyanyelve” német, és amelynek szövegei Bécs révén a teljes német nyelvterületre hatást gyakorolnak.

A Bánág vékonydongájú marad. Bizonyára az érvényre jutó magyarosítási tendenciák miatt, amelyek akár a nyelvromlásig is elvezettek. És főképp az anyanyelvnek az iskolákból való kiszorítása miatt. Nevek? Adam Müller-Guttenbrunn ötlük itt az eszembe, erőteljesen nemzeti tematikával. Karl von Möller? És a líra területén nyilvánvalóan Nikolaus Lenau.

Erdély remekel. Az első modern regény, amely ezekről a periférikus tájakról látható, olvasható, Adolf Meschendörfer *Leonórája*. Ezt követi a *Die Stadt im*

Osten (Corona). A Siebenbürgische Elegie (Erdélyi elégia) mindmáig legyőzhetetlenül felülmúl mindent, ami líra, és világszerte hatással van.

*Erdélyi elégia*²

A kút másként csobog itt, az idő másként pörög.
Korán megborzad a gyermek, mindattól, ami örök.
Kriptákba falazva apáink szentelt csontja enyész.
Vonakodva ütnek az órák, vonakodva mállik a méz.
Látod az egykori címet? Repedt és csonka, komor.
Jöttek, mentek a népek s nevüket belepte a por.
Ám a halálsikolyokba szánt-vet a lassú paraszt.
Búzát csal ki belőlük, szőlőlevet fakaszt.
Itt más a március íze, a széna illata más.
Másként zeng szerelem s örök hűségfogadás.
Vörös hold, számos estén egyetlen hű barát,
Megsápasztja az ifjak nap-perzselt homlokát,
Érleli, mint a halál vad, émelyítő szaga,
Mint tölgyfák bölcs beszéde zúgó, zöld éjszaka.
Zordon érchomlokokként bukkannak az évek elő.
Ó, szeptember van már! Lomha, nehezen telő.

A *Karpathen* országos kulturális folyóirat Meschendörfer irányításával jelenik meg 1907-től 1914-ig, a Magyar Királyság össznémet irodalmi életére figyelve. Szász írók neve válik ismertté Erdély határain túl: Erwin Wittstock: *Bruder, nimm die Brüder mit*, Heinrich Zillich: *Zwischen Grenzen und Zeiten*, Ernst Neustädter: *Der Jüngling im Panzer*. A nevek arra az időre vonatkoznak, amikor a „német anyaországban” még a nyelv és nem a náci ideológia számított. Bukarest? Későbbre jelentkezik. A harmincas években például Oskar Walter Cisek *Die Tatarin* című művével, Kleist-díjas szerző.

T. G-N.: *Mit tud Ön az Erdélyi Helikon és a Klingsor kapcsolatáról?*

E. S.: Ahogy Ön is utalt már rá korábban: itt egy kőasztalra emlékeztetnék a marosvécsi Kemény-kastély parkjában, amely a *Helikon*hoz kapcsolódik, s amelyről azt mondják, hogy itt a két világháború közötti időszakban a három helyi nyelv irodalmárai gyűltek össze beszélgetni és felolvasni a műveikből.³

² Adolf Meschendörfer, 1927, Brassó; Dsida Jenő fordítása, 1935.

³ Eginald Schlattner itt a romániai magyar írók és költők csoportjára utal, amelynek fóruma az 1926 és 1944 között évente egyszer Kemény János névre szóló meghívására összeülő marosvécsi találkozó volt. Vö. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon „helikoni munkaközösség” címszava, <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html>. – T. G-N. megjegyzése.

A *Klingsorról* köztudomású, hogy az I. világháborút követően egy tiszteletre méltó irodalmi folyóirat volt Brassóban, amely szoros kapcsolatokkal rendelkezett a Román Királyság más nyelvű folyóirataival. Ez mindaddig így is maradt, míg Berlin náci kultúrpolitikája ki nem sajátította magának a *Klingsort*.

T. G.-N.: *Az ennek az interjúnak az elején említett Brunnetor című kéziratban egy szász óvodás legényke és egy második magyar kislány szerelmének Székelyföldön a bécsi döntés vet véget. Hogyan alakult az Ön véleménye szerint a romániai magyar–német viszony Trianon óta politikai vonatkozásban?*

E. S.: Visszatekintésként: A magyarok és a németek között több mint ezer éve nem volt háború (az utolsó 955-ben volt, a lechfeldi csata).

Betekintésként: személyesen – a magyar nyelv társamul szegődött! Mint említettem: A nagymamám a Zilah de Sebess (1467) nemzetségből származik. Édesanyám, noha szász, Gertrud Goldschmidtként 1912-ben Budapesten látta meg a napvilágot, még a császári és királyi Monarchia idején.

Mi több: vonzódom a magyar nyelvhez: Három-négyévesen már beszéltem magyarul, de kilencévesen még nem beszéltem románul.

Otthon németül beszélünk.

A német–magyar kapcsolatokról: A kérdést Romániára és ezen belül Erdélyre vonatkoztatom.

Hogy megértsük a mostani „magyart/magyarságot”, Németország, de főképp Románia vonatkozásában és általában – csupán egy történelmi-topográfiai adat:

Az ezeréves Szent Korona Magyarországá az I. világháborúban négy és fél évig harcolt keservesen. És a háború elvesztése után területének több mint kétharmadáról le kellett mondania.

Még ma is, száz évvel később, a magyar etnikumúaknak szédítően magas aránya él Magyarország határain kívül. Ez Európában egyedülálló.

Ezzel szemben Románia, amely 1920-ig a Kárpátokon kívüli királyság volt, a térképen akár egy kifli, három hónapig harcolt, 1916 szeptemberétől decemberéig. És Trianon után háromszor akkora lett, mint annak előtte, újabban egy kerek, telt zsemlehez hasonlíthatóan.

Ezzel érthetővé válik, hogy a két fővárosban, Budapesten és Bukarestben a nemzeti ünnepeket nagyon különbözően ünneplik meg. És nem csoda, hogy Magyarország az öngyilkosságok terén előkelő helyen áll az országok között. A magyarok önmagukat Európában magányos, elveszett nemzetnek tekintik, nyelvrokonok nélkül, kulturálisan izoláltan, elenyésztésben. Ezért is riasztóan érint meg, bármennyire groteszknak látszik is, hogy a híres „öngyilkos-tangót”, a *Szomorú Vasárnapot* törvényesen kellett betiltani. Az erdélyi szászok, akiket a középkor óta „circumspecti”-ként (körültekintőként, óvatosként) ismertek, a történelem során kifinomult megérzésüknek köszönhetően már 1918 végén felismerték, hogy a központi hatalmak vereségével előállt radikálisan új helyzetre valamiképpen nekik is reagálniuk kell. És két hónappal a háború végét követően igénybe vették az

önrendelkezés wilsoni záradékát, és Romániát választották. Már 1919 januárjában átnyújtották Bukarestben Ferdinánd királynak a csatlakozási nyilatkozatot, mégpedig a legszebb német nyelven megfogalmazva, a szász nép nevében (amely ma már nem létezik, még 10 000 körül vagyunk, 60 éves átlagéletkorral). Másrészt Románia magát nemzetállammá deklarálta, miközben három románból egy nem volt román (az etnikai kisebbségek 31% fölött voltak).

S ez olyasvalami, amit a román állam nekünk, erdélyi szászoknak magasan a javunkra ír. És amit a magyarok érthető méltatlankodással, sőt nemtetszéssel vettek tudomásul.

Másrészt a magyarok kulturálisan és felekezetiileg közel állnak hozzánk, ugyanazon nyugati kultúrkörhöz tartozóan. Mentalitás és viselkedés tekintetében is mindenképp! Igen! Budapest a tudatunkban sokkal közelebb fekszik, mint Bukarest. Bukarest megmarad keleties egzotikumnak.

Veresmart – Rothberg – Roşia, 2022 májusa